

DOI: 10.37100/2616-7689/2020/8(27)/5
 УДК 338.15
 JEL CLASSIFICATION: Q 00, Q 32, Q 38

ПРИРОДНО-РЕСУРСНА РЕНТА І РЕНТНІ ПЛАТЕЖІ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОНЯТЬ

NATURAL RESOURCES AND RENTAL PAYMENTS: DIFFERENTIATION OF THE CONCEPTS

Галина ТИТАРЕНКО,

доктор економічних наук,
 Державна установа «Інститут економіки
 природокористування та сталого розвитку
 Національної академії наук України», Київ
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0514-6688>

Galina TITARENKO,

Doctor of Economic Sciences,
 Public Institution «Institute of
 Environmental Economics and
 Sustainable Development of the National
 Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

Олександра ТИТАРЕНКО,

аспірант,
 Державна установа «Інститут економіки
 природокористування та сталого розвитку
 Національної академії наук України», Київ
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1567-2905>

Oleksandra TITARENKO,

postgraduate student,
 Public Institution «Institute of
 Environmental Economics and
 Sustainable Development of the National
 Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

Актуалізовано питання розмежування понять природно-ресурсної ренти і рентного платежу. Зазначено, що рентним можна вважати лише платіж, який здійснюється з підприємницького прибутку в розмірі, що обумовлюється різницею між його нормальним рівнем і надприбутком. Зауважено, що під виглядом рентного платежу сьогодні справляється не рентна плата, а лише платіж за користування ресурсом або податок за право власності на ресурс, замість повноцінного вилучення ренти з доходів користувача. Вказано на необхідність перегляду застосовуваної в податковому законодавстві термінології, чіткого розмежування понять та, відповідно, фіскальних інструментів.

Ключові слова: природно-ресурсна рента, рентний платіж, ресурси, законодавство.

In the article the issue of concepts of natural resource rent and rent payment differentiation is actualized. It is stated that rent payment can be considered only that payment, which is made from entrepreneurial profit in the amount, which is caused by the difference between its normal level and surplus. The main criteria for rent payment are the following: it is shown as part of the entrepreneur's income. If you do not expect to receive entrepreneurial income, then such a payment can not be considered as rent. Then it is only a payment for the use of a resource in an economic activity, that is, a fee (formed at a cost approach or as a result of market equilibrium mechanisms) or a levy (quasi-fiscal fiscal payment of a permissive nature, that is, a fiscal levy), or a license fee for the use of a resource; it is paid not for the fact of using the resource in economic activity, but for receiving excess entrepreneurial income for the labor and capital expended because of more favorable conditions than other entrepreneurs. If there is no such excess profit, then the rent payment cannot be considered as it does not have an excess, rent component.

It is noted that the rent payment today is a payment for the use of the resource or property rights tax, instead of fully removing the rent from the user's income. It is pointed out the need to revise the terminology used in the tax legislation, to clearly distinguish between concepts and, accordingly, fiscal instruments, such as: the fee for the special use of the resource, which is compensatory, compensatory and unconditionally paid by the natural resource for the involvement of the natural resource in its economic management and use economic purposes; the object of taxation is actually the resource (its quality, quantity), and the fact that determines the fiscal obligation is the exploitation of the resource by the user; tax, which is of a general nature and is paid by the owner of the taxable resource, whether or not the resource is used in business and income generation; rent (payment), which should be deducted from entrepreneurial profits in order to remove the income

earned by an entrepreneur from his or her certain advantages over other entrepreneurs of the industry or business sector due to more favorable conditions than other business entities. Amendments to the national tax legislation need to be made to clearly define the terminology and appropriate mechanisms for applying these fiscal instruments in the economic activity of the state, which will, on the one hand, effectively tax property and apply a mechanism for levying resources to offset environmental costs, and the other is to fully remove from the entrepreneurs the rents they have earned for government purposes.

Key words: *natural resource rent, rent payment, resources, legislation.*

Постановка проблеми. Актуальність завдання вдосконалення механізмів вилучення, розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти обумовлюється тим, що, з одного боку, через недосконалість рентних механізмів рента не тільки повністю не вилучається, але й неефективно розподіляється для забезпечення потреб соціуму, а з іншого – середовище господарювання в цілому не сприяє кількісному та якісному створенню ренти як капіталізованого доходу.

В Україні тільки рентні галузі господарства – добувна промисловість і сільськогосподарський сектор – забезпечують більше ніж одну п'яту частину продукції й послуг. У той час, коли рентні надходження до бюджету значно менші, частка місцевих податків і зборів, яка має нести вагому рентну складову, у зведеному бюджеті є мізерною і не перевищує кількох відсотків щорічно. Разом з тим наукова економічна думка доводить пріоритетність рентноносних джерел фіскальних надходжень, а не результатів праці, які впродовж тривалого періоду вважалися основними. Такими джерелами сучасні економісти насамперед вважають рентні ресурси природного походження (землю, воду, мінерально-сировинні ресурси надр, ліс, інші компоненти природного світу, зокрема екосистемних ресурсів), а також безпосередньо не пов'язані з природним капіталом (фінансова, технологічна, інтелектуальна, інфраструктурна рента).

Таким чином актуалізується проблема теоретичних досліджень стосовно термінологічного уточнення понять *природно-ресурсна рента* і *рентний платіж*, які, на наш погляд, мають певні відмінності. Розв'язання цієї проблеми сприятиме не тільки вдосконаленню національного законодавства, а й розробленню більш виваженого організаційно-економічного механізму природокористування загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню природно-

ресурсної ренти присвячувала свої праці низка вчених, серед яких варто відзначити М.А. Хвесика [1, 2], С.І. Пирожкова, І.К. Бистрякова [1], Л.В. Левковську, В.А. Голяна [2], Ю.В. Галинську [3], А.Ю. Жулавського [4]. Проте, попри значні наукові напрацювання, питанню розмежування природно-ресурсної ренти і рентних платежів приділено недостатньо уваги.

Відповідно, метою статті є виявлення ключових розбіжностей між поняттями природно-ресурсної ренти і рентних платежів.

Виклад основного матеріалу. Із позицій сучасної економічної теорії рента є додатковим доходом, отримуваним підприємцем у результаті використання рентноносного ресурсу для виробництва благ та послуг понад підприємницький прибуток на затрачені працю і капітал через сприятливіші, ніж в інших підприємців, умови господарювання (табл.).

Очевидно, що рента як надприбуток, тобто незароблений дохід, має певною мірою вилучатися для суспільних потреб. У зв'язку з цим необхідно зосередитися на таких двох механізмах використання ренти в національному господарстві:

1) фіскальне або інше (через дозвільну систему чи плату за ресурс) вилучення державою частини доходу, у тому числі ренти (основної частини абсолютної ренти та дифренти I роду, частини дифренти II роду, повністю вилученої монопольної ренти й екологічної антиренти, частини квазіренти), з подальшим її перерозподілом на суспільно необхідні потреби стабілізації економіки, забезпечення добробуту майбутніх поколінь, вирішення соціальних, екологічних проблем і технологічного розвитку – відтворення використовуваних ресурсів – природних, фінансових і технологічних (інформаційних, інтелектуальних, інформаційних тощо), а також на нові інвестиції та інновації, повторення інвестиційно-інноваційного циклу;

Основні групи джерел ренти*

Рента	Визначення	Вид
Природно-ресурсна (традиційна)	Надприбуток, що виникає при використанні різноякісних обмежених природних ресурсів. Достатньо досліджена, особливо земельна рента та її різновид – сільськогосподарська. Існує стільки різновидів природно-ресурсної ренти, скільки видів обмежених природних ресурсів використовується у процесі відтворення	Абсолютна , яку суспільство платить власникам землі й інших природних ресурсів за їх використання. Її вилучення є економічно доцільним, коли вона не використовується власником для поліпшення техніко-технологічної підготовки виробництва, а присвоюється з метою споживання на невиробничі потреби. Диференціальна – обумовлена різною продуктивністю залучених у виробництво природних ресурсів (через природні властивості ресурсу – диференціальна рента I), більш ефективним використанням експлуатованих природних ресурсів унаслідок застосування нових, кращих технологій (диференціальна рента II), або виведення на ринок ресурсів більш конкурентоспроможних товарів – заміників тих, що є на ринку. Монопольна – виникає у випадку, якщо власник унікального природного ресурсу може підвищити ціни до такого рівня, що дає змогу понад диференціальну й абсолютну ренту привласнювати монопольний надприбуток
Екологічна (антирента)	Порівняно нова, недостатньо вивчена й досліджена економічна категорія, значимість якої зростає в умовах загострення екологічних проблем. Вартісне втілення антиренти – це надприбуток, отримуваний за рахунок двох можливих джерел: екстенсивної експлуатації використовуваних природних ресурсів або економії на природоохоронних витратах і заходах	Екологічна антирента I роду – переважає в ресурсокористуванні у формі екстенсивної експлуатації використовуваних природних ресурсів – вибіркової обробки кращих, найбільш продуктивних природних ресурсів чи ділянок родовищ копалин. Цей надприбуток має повністю вилучатися державою. Екологічна антирента II роду – економія на природоохоронних витратах і заходах – невиконання встановлених нормативів за рівнем забруднення навколишнього природного середовища шкідливими викидами в атмосферу і водні джерела, радіоактивного забруднення тощо. Такий надприбуток має вилучатися за допомогою платежів за шкідливі викиди з урахуванням екологічного збитку
Технологічна (квазірента)	Надприбуток, який достатньо стійко (але на обмежений період) отримується при використанні не пов'язаних безпосередньо з експлуатацією природних ресурсів факторів відтворення, що обумовлює вид такої ренти	Інноваційна – формується за рахунок технологічних, по суті, інноваційно-інвестиційних факторів у період поширення нових, більш ефективних технологій. Роялті – утворюється за рахунок інтелектуальних факторів у власників патентів на винаходи та авторських прав. Інтелектуальна – виникає у суб'єктів інших видів інтелектуальної власності – програмних продуктів, ноу-хау, критичних та вузьких технологій тощо, якщо вона набула значного поширення й приносить надприбуток. Організаційно-управлінська – утворюється при використанні більш ефективних форм організації виробництва й управління. Освітня – виникає у результаті застосування вмінь і навичок працівників з високим рівнем освіти. Фінансова – утворюється внаслідок успішних фінансових операцій на фондовому ринку. Інформаційна – виникає у результаті розробки, упровадження, накопичення, тиражування й реалізації нововведень в інформаційному секторі тощо

*Джерело: систематизовано авторами.

2) власна інноваційно-інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання, які спрямовують частину дифренти II і III роду й квазіренти на фінансування нових власних інноваційно-інвестиційних проєктів, щоб удосконалювати технології та підтримувати конкурентоспроможність своєї продукції. У цьому механізмі враховується те, що рента значною мірою є результатом праці й інтелекту, прикладених до експлуатації природних ресурсів, тому частина надприбутку від інноваційно ефективного їх використання повинна залишатися у підприємців і природокористувачів, спонукаючи їх до таких інновацій, і не вилучатися державою. При цьому обов'язково треба відрізнити рентні доходи і частину доходу від реалізації продукції підприємств, що обумовлена необхідністю забезпечення відтворення природних ресурсів та інших джерел ренти і спрямовується на їх відновлення, тобто, по суті, є їх амортизацією, частиною собівартості продукції. Було б помилково вважати ці витрати прибутком, вилучати їх у підприємств і спрямовувати до доходів бюджету, лівова частка яких витрачається на споживання.

Відтак рентним можна вважати лише платіж, який здійснюється з підприємницького прибутку в розмірі, що обумовлюється різницею між його нормальним рівнем і надприбутком.

Головними критеріями рентного платежу є такі:

- проявляється як частина доходу підприємця. Якщо отримання підприємницького доходу не передбачається, то й такий платіж не може вважатися рентним. Тоді він є лише платежем за використання ресурсу в господарській діяльності, тобто платою (сформованою за затратним підходом або в результаті дії механізмів ринкової рівноваги) чи збором (квазіподатковим фіскальним платежем дозвільного характеру, тобто фіскальним збором), або ж ліцензійним платежем за використання природного ресурсу;

- сплачується не за факт використання ресурсу в господарській діяльності, а отримання надлишкового підприємницького доходу на затрачені працю і капітал через сприятливіші, ніж в інших підприємців, умови господарювання. Якщо такого надлишкового надприбутку не існує (наприклад, в умовах, коли підприємець

здійснює гранично допустимі, замикаючі витрати на виробництво своєї продукції з позицій безбитковості господарської діяльності), то й рентним платіж не може вважатися, оскільки в ньому немає надлишкової, рентної складової.

Проаналізувавши наведені положення чинного Податкового кодексу України [5], можна констатувати, що рентну плату (рентний платіж) термінологічно ототожнено із загальнодержавним податком за користування природними ресурсами, проте, як уже зазначалося, таке уподібнювання є некоректним, оскільки фактичною ознакою можливої наявності ренти є не користування ресурсом, а отримання доходу від цього. Таким чином, під виглядом рентного платежу сьогодні справляється лише плата за користування ресурсом або податок (наприклад, земельний) за право власності на ресурс, замість повноцінного вилучення ренти з доходів користувача.

Виходячи з викладеного, можна зробити такі висновки:

- по-перше, ототожнення термінів *плата за використання ресурсу* і *рентна плата* є методологічно хибним, оскільки джерело походження природної ренти (як й інших її видів) – це отримуваний у результаті природокористування дохід, частину якого у вигляді додаткового, надлишкового, такого, що перевищує нормальний для галузі прибуток, тобто незароблений дохід, і становить рента;

- по-друге, у вигляді рентної плати наразі справляється фактично плата за користування ресурсом, тобто під назвою ренти може вилучатися не рентний дохід, а необхідний платіж, який носить компенсаційний, такий, що відшкодовує витрати на відновлення ресурсу (по суті, той же спеціальний збір) навіть у тих користувачів природними ресурсами, які можуть і не отримувати прибутку, а тим більше – ренті доходи від використання ресурсів у господарському обігу;

- по-третє, згідно із чинним законодавством рентна плата залишається значною мірою не вилученою, оскільки об'єктом оподаткування у природокористуванні (земле-, водо-, надро-, лісокористуванні тощо) переважно за фактом виявляється не реально отриманий підприємцем дохід, з якого і повинен вилучатися рентною платою суто рентного походження незароблений дохід, надлишкова частина прибутку, а лише кількісні (у

найкращому випадку – і якісні) характеристики природного ресурсу, залученого в господарський обіг і використовуваного підприємством (площа земель, об'єм води, лісгосподарської чи мінеральної сировини). При цьому величина отримуваних у результаті підприємницької діяльності доходів сьогодні залишається, на жаль, поза увагою.

Тому, очевидно, необхідно переглянути застосовувану в податковому законодавстві термінологію, чітко розмежувати такі поняття та, відповідно, фіскальні інструменти, як:

- збір за спеціальне використання ресурсу, який носить компенсаційний, відшкодувальний характер, безумовно сплачується природокористувачем за залучення природного ресурсу в господарський обіг і використання його у певних господарських цілях; об'єктом оподаткування є власне ресурс (його якість, кількість), а фактом, що обумовлює фіскальне зобов'язання, – експлуатація ресурсу користувачем;

- податок (наприклад, земельний), що має загальний характер і сплачується власником оподаткованого ресурсу незалежно від його використання в господарському обігу та отримання доходу. При цьому об'єктом оподаткування є ресурс як власність і фактом, що призводить до фіскального зобов'язання, – право власності на ресурс,

стосовно якого існує відповідний правостановлюючий документ;

- рентна плата (платіж), яка має стягуватися з підприємницького прибутку з метою вилучення незаробленого підприємцем доходу, що він отримав у результаті наявності в нього певних переваг перед іншими підприємцями галузі або сфери господарювання завдяки більш сприятливим порівняно з іншими учасниками господарської діяльності умовам господарювання. При цьому об'єктом оподаткування є підприємницький прибуток, а фактом, що обумовлює фіскальне зобов'язання, може бути наявність у конкретного підприємця частини загального прибутку, отриманої за ставкою, яка перевищує середню нормальну ставку прибутку на вкладений капітал для певної господарської сфери.

Відповідно, підґрунтям державної рентної політики слід вважати два основні правила:

- суспільно створена вартість (рента) повинна бути усупільнена;

- під виглядом ренти має вилучатися не підприємницький дохід, а створена приватно вартість (заробітна плата й прибуток) – залишатися у суб'єктів господарювання.

Ураховуючи зазначене вище, рентні доходи, вилучені та правильно розподілені в інтересах усіх учасників рентних відносин, забезпечать комплекс переваг (рис.).

Рис. Переваги від розподілення рентних доходів в інтересах усіх учасників ринку (розроблено автором)

Висновки. Доцільно внести зміни до національного податкового законодавства, в яких чітко визначити термінологію і відповідні механізми застосування названих фіскальних інструментів у господарській діяльності держави, що дасть змогу, з одного боку, ефективно оподатковувати власність і застосовувати механізм зборів за використання ресурсів для компенсації екологічних витрат, а з іншого – повноцінно вилучати у підприємців незароблені ними рентні доходи для державних потреб.

Список використаних джерел

1. Економічна оцінка природного багатства України : [монографія] / за заг. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. С.І. Пирожкова; акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – 396 с.
2. Рентні засади модернізації водогосподарського комплексу України : [монографія] / [за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. – 238 с.
3. Галинська Ю.В. Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів : дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03 / Ю.В. Галинська. – Суми : СумДУ, 2018. – 452 с.
4. Природно-ресурсна рента у формуванні ланцюгів вартості : звіт про НДР (остаточний) / [кер. А.Ю. Жулавський]. – Суми : СумДУ, 2018. – 81 с.
5. Податковий кодекс України. Редакція від 02.04.2020 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2011. – Режим

доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

References

1. Khvesyk, M.A. & Pirozhkov, S.I. (Eds.). (2015). *Ekonomichna ocinka pryrodnoho bagatstva Ukrainy* [Economic Assessment of the Natural Wealth of Ukraine]. Kyiv: Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine» [in Ukrainian].
2. Khvesyk, M.A. (Eds.). (2016). *Rentni zasady modernizacii' vodogospodars'kogo kompleksu Ukrainy* [Rent bases of modernization of water management complex of Ukraine]. Kyiv: Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine» [in Ukrainian].
3. Halynska, Yu.V. (2018). *Derzhavne reguljuvannja rozpodilu pryrodnoi' renty v nacional'nij ekonomici na osnovi teorii' kolaboracijnyh al'jansiv* [State regulation of the natural rent distribution in the national economy based on the theory of collaborative alliances]. *Candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].
4. Zhulavskij, A.Ju. (Eds.). (2018). *Pryrodno-resursna renta u formuvanni lancjugiv vartosti* [Natural resource rent in the formation of value chains]. Sumy: SumDU [in Ukrainian].
5. The Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). *Tax Code of Ukraine. Revision 02.04.2020*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2020 року